

Prefață

Viața națională și culturală a românilor din Imperiul habsburgic și Monarhia Austro-Ungară (sec. XIX)

Mișcarea națională și culturală a românilor din Austro-Ungaria face parte din mișcarea general-europeană, proprie tuturor popoarelor care au luptat pentru o viață națională independentă în cursul secolului al XIX-lea. În centrul și sud-estul Europei, zona în care ciocnirile de interese între marile imperii – otoman, țarist și habsburgic – devin tot mai violente, caracterul național al luptei popoarelor devine predominant. Conștiința eliberării naționale nu călăuzește activitatea doar a unor cercuri restrânse de revoluționari, ci a maselor largi populare. După 1800, în Europa Centrală și Răsăriteană, mișcarea națională – pe urmele lui Herder – se fondează pe mai multe elemente: pe descendența comună, pe tradiții, obiceiuri specifice și mai ales pe comunitatea de limbă. Acest naționalism etnic-lingvistic capătă o importanță crescândă și la românii din Imperiul habsburgic.¹

Baza ideii naționale prin iluminismul european prinde rădăcini și la românii din Austro-Ungaria. „Luminismul reprezenta o critică multilaterală a sistemului feudal, dar în fiecare stat el a căpătat caractere particulare, în funcția de condițiile economice concrete, de dezvoltarea burgheziei, de regimul politic din acel stat. În Anglia și mai ales în Franța luminismul este o expresie a cerințelor progresiste ale burgheziei. Luminismul francez are un caracter revoluționar pronunțat, își afirmă deschis simpatia pentru popor și încrederea în forțele rațiunii, atacă religia și puterea de stat, combate obscurantismul și superstițiile, luptă pentru egalitatea în drepturi între oameni

și între națiuni, militează pentru culturalizarea maselor, pentru un învățămînt de nuanță realistă în limba națională. În Germania, luminismul este mai puțin radical, este mai moderat, mai înclinat spre compromisuri, devine un compromis între teologie și naționalism... Luminismul german militează mai ales pentru culturalizarea maselor, considerînd că prin cultură se va ajunge la o situație economică mai bună.

Acest curent s-a răspîndit și în Austria. Aici însă cerințele progresiste ale luminismului apusean și mai ales revendicările sociale și politice pe seama maselor au fost mult temperate, îndulcite. Sub forma sa Wolfiană, luminismul austriac a devenit o concepție filozofică în deplin acord cu politica statului, cu „absolutismul luminat“. Luminismul austriac are ca privată ideea că fericirea poporului, bunăstarea lui economică se poate realiza prin însușirea științei, prin cultură. „² În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea efectele luminismului se fac simțite și la românii din Transilvania și Ungaria. Mai degrabă unirea celor două biserici (1700) a avut efecte salutare în planul educației și culturii. Cu acest act, s-a deschis porțile școlilor și pentru românii din Transilvania. Colegiile și liceele catolice din Roma, Viena și Transilvania au devenit sălașele de cultură ale acestor tineri. În special la Viena ei au venit în contact direct cu gîndirea luministă a veacului și dintre acești preoți români uniți s-a desprins grupul de intelectuali care și-a asumat rolul conducător în mișcarea de emancipare națională din cea de a doua jumătate a sec. al XVIII-lea și începutul celui următor. Cei mai de seamă au fost: Samuil Micu-Clain, Gh. Șincai, Petru Maior și Ion Budai Deleanu. Ei au fost sprijiniți de compatrioții lor ortodocși printre care putem enumera pe Ion Piuariu-Molnar, Radu Tempea și Paul Iorgovici. Aceasta colaborare dintre uniți și ortodocși este un indiciu al unității culturale a românilor, care aveau aceleași aspirații și aceleași metode în atingerea țelurilor lor. Keith Hitchins demonstrează, că Unirea (1700—ortodocși-gr. catolici) a fost o mare „încercare de noțiune română. Intelectualii și-au asumat sarcina, probabil fără să-și dea seama cît este de imensă, de a

reconcilia Estul cu Vestul, adică de a armoniza tradiția rurală, ortodoxă, a solului natal cu dinamismul intelectual european și de a da ființă unei noi entități alcătuite dintr-un amalgam de romanitate, latinătate și occident³. Deci cu bunăvoință putem constata, că ideologia națională și luminismul românesc din Transilvania a dat un mare imbold culturii române și a acaparat-o din letargia orientală.

Pe planul vieții spirituale sub forma cultă pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, biserica a constituit pentru românii supuși dominației habsburgice singura supapă de respirație. În jurul bisericii și al mănăstirilor s-a organizat viața cărturărească și artistică, și tot aici au apărut tiparnițele și s-a dezvoltat școala, mișcarea luministă de mai tîrziu, cunoscută sub numele de Școala Ardeleană, punctul de plecare al așezămintelor culturii românești moderne din cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În cea mai mare parte a secolului al XVIII-lea clerul era elementul dominant, dat fiind faptul că nobilimea română, în adevărul sens al termenului, a fost de mult asimilată nobilimii maghiare, iar o burghezie românească unită nu exista încă. Meșteșugurile, serviciile civile și profesiunile libere erau foarte puțin practicate de români. Însuși biserica se străduia să îndrume pe tinerii talentați, în propriul interes, spre o carieră intelectuală. În prima jumătate a sec. al XIX-lea începe să înflorească o cultură laică. Spre sfîrșitul veacului al XVIII-lea, conducerea mișcării naționale ajunge ferm în mîinile intelectualilor laici. Trebuie să subliniem faptul, că laicii recunosc importanța bisericii și pe mai departe, care reprezenta singura instituție relativ sigură a românilor, ferită cel puțin parțial de persecuțiile politice. Căutau să o utilizeze în folosul mișcării naționale, al scopurilor culturale și politice. Deși rolul clerului rămîne important de acum judecătorii, avocații, oamenii de afaceri, proprietarii funcționari și scriitorii erau cei care dădeau o nouă direcție luptei românilor pentru autodeterminare. Intelectualii au acordat o mare atenție problemelor culturale și economice.⁴

Spre deosebire de alte culturi cu o bogată tradiție, luminis-

mul românesc din Transilvania n-a produs gânditori care să se remarce prin opere filozofice de o profundă originalitate. Pe cărturarii ardeleni i-a preocupat nu atât găsierea unor soluții dificile pentru diferite probleme filozofice abstracte, cât mai ales starea de înapoiere culturală și economică a poporului român. La fel era situația în mai multe țări sud-est europene, mai ales, unde înapoierea economică era mai mult pronunțată, interesul pentru ridicarea maselor a devenit de asemenea mult mai accentuat, luminismul avînd în aceste țări în primul rînd un caracter culturale.⁵ Lunimismul ardelean treptat își prinde rădăcini și la românii din părțile ungurene, incluzînd școala, biserica, aspectele general culturale, cultivarea limbii în primul rînd. Evoluția spre național, stimulată de ideile luminismului ardelean, de opera corifeilor Șc. Ardelene, se materializează într-o vastă mișcare culturală care cuprinde principalele centre orășenești: Oradea, Arad, Lugoj, Timișoara, Caransebeș.

Baza ideii naționale e de ordin social. Pe la 1830 în gîndirea socială românească încep să se manifeste schimbări importante. Ea devine o forță dinamică răscolitoare, mobilizînd în jurul ei întreaga suprastructură: educația, literatura, filologia, folclorul, istoria etc. Acest lucru în mare măsură se datorește și romantismului. O altă componentă a ideologiei secolului al XIX-lea, prezenta și ea masiv în gîndirea generației ardeleni de la 1848, e liberalismul.⁶ Filozofia iluministă, romantismul și doctrinele unui liberalism economic și politic au produs o pătură de intelectuali laici cu vederi mai largi asupra lumii, tentați să nege bazele tradiționale ale societății românești.

Perioada guvernării liberale este deosebit de importantă pentru progresul cultural al românilor din Transilvania și Ungaria. În cadrul noului regim exista mai multă libertate de mișcare pe plan cultural. Inițiativa de orice fel este incomprabil mai liberă. Sporesc posibilitățile materiale ale națiunii, care trebuia să facă față unor necesități culturale mai ample și variate. Iar dacă ajutorul acordat de stat românilor este și acum infim, li se dă cel puțin libertatea de a se ajuta ei înșiși, înfăptuind realizări culturale ale lor. Se ridică școli (din cele

sătești cu sutele) se înființează gimnaziile și asociații culturale. În afară de aceasta, se întărește baza materială a așezămintelor culturale, constituindu-se fonduri și fundații (bisericești, școlare, culturale, sociale chiar) aparținând națiunii întregi, confesiunilor, unor corporații sau simple comunități. Paginile ziarelor românești abundă de liste de subscripții. Toate acestea vor fi extrem de importante în perioada de după 1867, când cultura românească nu numai că nu beneficiază de ajutorul statului, dar trebuie să înfrînte chiar prigoana acestuia. „Schimbările politice din vara anului 1860, iar apoi publicarea diplomei liberale din 20 octombrie au declanșat un puternic reviriment al mișcărilor naționale. Fiecare popor caută să profite de dezghețul survenit, fie apărîndu-și autonomia pe care o avuse înainte de instaurarea absolutismului, fie luptînd pentru a obține asemenea autonomie.”⁷ Intelectualitatea progresistă română din Transilvania și Ungaria își va da seama, pe de o parte că are revendicări sociale comune cu ale minorităților naționale, iar pe de altă parte va vedea chezașia realizării idealurilor ei cu păturile înaintate din principate (Moldova, Muntenia).

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea „Mișcarea socială și culturală din Transilvania se definește, în principal, prin prelungirea iluminismului și pașoptismului, cu tot ce implică acest fapt democratism, liberalism, combativitate, militanțism. Coordonata fundamentală a gândirii și acțiunii românilor ardeleni rămîne „naționalismul” în sensul pozitiv al cuvîntului.”⁸ Activitatea culturală românească din Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș și Bucovina s-a desfășurat în condiții specifice deosebite, determinate de situația social-economică și politică. Politica de deznaționalizare promovată de stăpînirea habsburgică și apoi de cea austro-ungară a făcut ca românii din aceste provincii, lipsiți de posibilitățile de afirmare națională în viața politică, să-și creeze așezăminte culturale la temelia cărora să pună ideea păstrării ființei naționale, folosind ca armă de luptă cultura națională purtătoare a ideii etnice românești. Aceste instituții culturale au constitu-

it, în special pentru poporul de rînd, adevărate școli de cultivare a dragostei pentru limba și literatura românească, pentru producțiile de luptă pentru libertatea națională și socială. Activitatea politică a naționalităților din monarhie a fost desfășurată într-o atmosferă de restricții și represiuni, de aceea domeniul cultural a căpătat o deosebită însemnătate în lupta de eliberare națională. Variatele forme de manifestare ale vieții culturale de la învățămînt și știință pînă la presă, societăți culturale, literatura și arta, reprezentau un *tot* de cultură națională.⁹

La baza mișcării cultural-naționale a românilor stă îmbinarea luptei sociale, dusă de secole de-a rîndul, cu ideile înaintate ale timpului, exprimate în *Supplex Libellus Valachorum*, în opera Școlii Ardelene, în ideologia revoluției din 1848. Unele dintre mijloacele de manifestare ale acestor idei sînt asociațiile literare și culturale, care vor primi noi dimensiuni, ocupînd un loc de primă mărime, ca adevărate instituții de educare a maselor. În intervalul de timp 1826–1864 în monarhie au luat naștere asociații naționale pentru promovarea diferitelor forme de cultură. Sîrbii, cehii, slovacii, ilirii, rutenii privați în folosirea oficială a limbii naționale, vor înființa la început, societăți savante, săli de lectură, biblioteci, cluburi, prin intermediul cărora să se dezvolte limba și conștiința națională. Cea dintîi s-a constituit în anul 1826, din inițiativa unui grup de reprezentanți ai burgheziei sîrbești din Budapesta. La scurt timp, în 1831, la Praga a luat naștere „Matica Ceska” ce va deveni principala instituție pînă la sfîrșitul secolului trecut, de promovare a culturii naționale cehe. Au urmat cronologic „Matica Moravska” asociațiunea moravă, în 1836, cu sediul la Brno, „Matica Iliriska”, asociația iliră, în 1842, cu sediul la Zagreb. Asociația culturală română ASTRA s-a fondat la Sibiu. Ea a îndeplinit rolul de unificare al culturii naționale a tuturor românilor din monarhia austro-ungară. „Matica Slovenska” asociația slovacă la Sveto Martin în 1863. Formele de organizare și manifestare a culturii naționale au îmbrăcat aspecte specifice, la un popor sau altul, dar se pot detecta

elementele comune, identitatea Țelurilor și mai ales finalitatea lor.¹⁰

Din deceniul al șaselea al secolului al XIX-lea, centrele mai importante din Transilvania se împînzesc de societăți literare organizate de profesori, elevi, învățători, meșteșugari. (Spre deosebire de Moldova și Muntenia, unde mișcarea culturală gravita spre un centru – Iași în Moldova și București în Muntenia – în Transilvania și părțile ungurene focarele de cultură românească se ivesc în mai multe centre ca: Brașovul, Sibiul, Blajul, Caransebeșul, Budapesta, Timișoara, Oradea, Lugojul, Beiușul, Năsăudul și Aradul.) La început asociațiile culturale erau forme modeste, apoi, treptat s-au dezvoltat, avînd scop de a conserva tradițiile și limba română, pentru a contribui la progresul culturii și pentru a putea rezista tendințelor de deznaționalizare. În jurul acestor asociații a fost posibilă creșterea spiritului de luptă cultural-politică a românilor, manifestat în tendințele pentru unitatea limbii și literaturii.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul celui următor în Imperiul austro-ungar se accentuează asuprirea națională, care determină puternice reacții în sînul întregii populații române în fruntea căreia se afla burghezia română de aici, și mai ales intelectualitatea. (La românii din Ungaria și Transilvania, partea nu cea mai numeroasă, dar cea mai importantă a burgheziei românești, dată fiind influența exercitată asupra maselor, era alcătuită din preoți și învățători.) Împotriva politicii de deznaționalizare, a tendințelor discriminatorii în politica economică și culturală a guvernelor, burghezia întreprinde o serie de acțiuni menite să ducă la ridicarea culturală a maselor cu scopul creării unei baze sociale largi în sprijinul acțiunilor sale. Crearea de școli, intensivitatea activității publicistice, înființarea de asociații culturale, de însoțiri agricole și țărănești sînt forme și metode pe care le întrebuița în lupta ei. Toate manifestările culturale și artistice ale românilor din Transilvania, Banat și Crișana poartă amprenta politicului, ele făcînd parte din principalele forme legale de luptă pentru apărarea limbii materne și a specificului național.

Rolul pe care l-a jucat cultura națională în dezvoltarea și răspîndirea conștiinței naționale, la români are o greutate specifică, cultura fiind purtătoarea ideii naționale prin instituțiile ei. Îndepărtați în permanență de la viața publică de către aristocrația austro-ungară, românii din Ungaria și Transilvania au fost nevoiți să-și creeze instituții literar-culturale specifice modului lor de viață. „În același timp, așezămintele culturale, ca formă modernă de educare, constituie o școală națională accesibilă maselor; aici poporul apăsător găsește refugiu, învață patriotismul, mijloacele de cultivare spirituală, își recapătă încrederea în forțele proprii.“¹¹